

УДК 327 (470+571):560

Д.Р. ХАЛІЛЕВА

СФЕРИ СПІВРОБІТНИЦТВА В СУЧАСНІЙ ВЗАЄМОДІЇ РОСІЇ ТА ТУРЕЧЧИНИ

Халілева Дінара Русланівна – аспірант кафедри політичних наук і міжнародних відносин, Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського (м. Сімферополь)

На основі аналізу документів і досліджень українських, російських і турецьких авторів розглядаються сфери та результати співробітництва Російської Федерації та Турецької Республіки в 1991-2012 рр. та їх вплив на перспективи двосторонньої взаємодії.

Ключові слова: Росія, Туреччина, сфери співпраці, Чорноморський регіон.

Халилева Д.Р. Сферы сотрудничества в современном взаимодействии России и Турции

На основе анализа документов и исследований украинских, российских и турецких авторов рассматриваются сферы и результаты сотрудничества Российской Федерации и Турецкой Республики в 1991-2012 гг. и их влияние на перспективы двустороннего взаимодействия.

Ключевые слова: Россия, Турция, сферы сотрудничества, Черноморский регион.

Khalileva D.R. Spheres of collaboration in contemporary interactions between Russia and Turkey

In the article the spheres and results of cooperation between the Russian Federation and the Republic of Turkey in 1991-2012 and their impact on the prospects of bilateral cooperation are considered on the basis of the analysis of documents and studies of Ukrainian, Russian and Turkish authors.

Keywords: Russia, Turkey, spheres of cooperation, the Black Sea region.

Постановка проблеми.

Актуальність дослідження обумовлена тим, що в даний час у дослідженнях спостерігається широкий діапазон оцінок перспектив сучасної російсько-турецької взаємодії, який вагається між проголошенням «стратегічного партнерства» і акцентуванням того, що в «період приблизно 2015-2020 років між Росією та Туреччиною може відбутися воєнний конфлікт (див.: [1-5]). Тому важливим є виявлення та характеристика сучасного стану сфер співробітництва між двома державами, активізація діяльності в яких буде сприяти реалізації оптимістичного сценарію. Безсумнівно також є значення розуміння основ російсько-турецької взаємодії для формування та реалізації чорноморського виміру зовнішньої політики України.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідження співпраці в сучасній російсько-турецькій взаємодії відображено в роботах М. Айдіна, В.Дегоева, С.Дружіловського, С. Жільцова, Г.Зіганшіної, М.Зіганшіна, І. Зонна, С. Кінікліоглу, І.Кобринської, О. Колобова, О.Корнілова, С.Лерребі, І.Лессер, А. Сомунджуоглу, А.Язькової, Л. Янік та ін. [6-13]. Вагомий внесок у вивчення цих проблем вносять українські вчені О. Волович, М.Воротнюк, Е. Габер, С. Глебов, С. Гриневецький, Ю. Іванова, О. Ірхін, Н. Ксендик, Н. Мхітарян, Б. Парахонський, Т. Стародуб, В. Хількевич та ін. [14-16]. Більшість цих авторів при характеристиці сучасних російсько-турецьких відносин солідарні в тому, що вони «розвиваються на економічному фундаменті» [17-18].

Мета дослідження полягає у дослідженні сфер та особливостей співпраці між Росією та Туреччиною, з'ясуванні проблем двостороннього співробітництва та визначення перспектив на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. На різних етапах російсько-турецької взаємодії змінювався конкретний зміст «економічного фундаменту». Його складовими елементами спочатку стали «човниковий бізнес», діяльність турецьких будівельних фірм у Росії та російських – в Туреччині, туризм, торгівля турецькими продуктами сільського господарства, товарами легкої і текстильної промисловості, постачання з Росії різноманітної сировини, взаємне інвестування різних проектів, а згодом – енергетична співпраця. «Човникова» торгівля, що виникла наприкінці 1980-х і досягла розквіту в 1993-1994 рр., завдяки діяльності російських «човників» стала особливим феноменом у російсько-турецьких відносинах. Близьке географічне розташування Росії і Туреччини, невеликі транспортні витрати, широкий вибір пропонованих товарів зробили Туреччину центром «човникової торгівлі», завдяки чому країна змогла отримати максимальну вигоду за рахунок припливу валюти та забезпечення зайнятості тисяч невеликих цехів і майстерень. Обсяг «човникової торгівлі» оцінюється в 15 млрд. дол. [19]. До того ж, «човникова торгівля» грала істотну роль у розвитку офіційної торгівлі між Росією та Туреччиною. З цього приводу, підкреслюючи її соціальні аспекти, турецький дослідник С.Оган справедливо зазначав у серпні 2009 р.: «Головною причиною досягнення рівня відносин між Туреччиною і Росією на сьогодні є те, що народи двох країн зближуються сміливіше політиків двох країн. Якщо на початку 90-х політики ставилися один до одного з сумнівом, народи двох країн встановили між собою відносини на «човниковій» торгівлі і туризмі, відкривши тим самим двері політикам Росії і Туреччини. У цьому плані має значення той факт, що в чотирьох

великих містах Росії були встановлені пам'ятники «човникам». Народи обох країн помітили, що вони по суті дуже схожі і краще розуміють один одного далеко від європейської гордини. З цієї причини збільшилась численність російсько-турецьких шлюбів, взаємні переїзди на постійне місце проживання досягли вищого рівня. В принципі, сьогодні уряди обох країн до цих пір знаходяться далеко позаду своїх народів. Якби не було труднощів, пов'язаних насамперед із візою, народи двох країн здатні ще більше розвинути свої відносини. Вище було відмічено, що Туреччина і Росія володіють взаємодоповнюючим устроєм. Ця особливість стосується і народів. З цієї причини зростає число змішаних сімей і розвиваються соціальні відносини» [20]. Стрімке зростання інтенсивності економічних контактів почало створювати реальну базу для зацікавленості в стійких двосторонніх відносинах. У підсумку для великих верств турецького населення важливіше великих «політичних проектів» виявилися стабільні, добросусідські відносини з Росією, від яких залежав їх власний добробут.

Іншою сферою співпраці в російсько-турецьких відносинах став будівельний бізнес. У 1990-х рр., позитивно зарекомендувавши себе в будівництві житла для військовослужбовців радянських військ, які виводилися з Німеччини, турецькі будівельні фірми отримали підряди на будівництво в Росії. Такі будівельні компанії, як «ТЕКСЕР», «ЕНКА», «БАЙТУР», «ГАМА», «АЛАРКО», «ТЕКФЕН», «УРБАН» стали здійснювати масштабні будівельні проекти. У той же час російські будівельні фірми спільно з турецькими компаніями реалізували проекти розвитку інфраструктури в Туреччині, в тому числі електрифікацію залізниці Капикуле-Чорлу, будівництво мостів в Анкарі та наземного метро в Стамбулі. Ця взаємна зацікавленість будівельних компаній двох країн у реалізації відповідних проектів стала важливим фактором, спрямованим на зміцнення двостороннього співробітництва. Серед перспективних напрямків будівельного бізнесу визначають будівництво дамб, каналів, залізниць, аеропортів, морських і річкових портів, автомагістралей, водоочисних споруд, електростанцій та інших об'єктів інфраструктури.

Особливе значення і в економічному, і в соціокультурному відношенні в російсько-турецькому співробітництві має туризм. У 2004 р. Туреччину відвідали 1 605 006 росіян, у 2005 р. – 1 864 682, у 2006 р. – 1 853 442, у 2007 р. – 2 465 336 [21]. У березні 2008 р. посол Туреччини в РФ К.Ташкент підкреслював: «У галузі гуманітарних зв'язків теж спостерігається прогрес, оскільки все більше туристів відвідують нашу країну. У минулому році у нас побували 2,5 мільйона росіян. Туризм – важливий фактор, завдяки якому народи краще пізнають один одного» [22]. У наступні роки кількість російських туристів у Туреччині, з незначними флуктуаціями, продовжувала збільшуватися: у 2008 р. – 2 879 278, в 2009 р. – 2 694 733, у 2010 р. – 3 107 043, у 2011 р. – 3 468 214 [21]. Туреччина стала лідером у статистиці російського туризму, а Росія у пайовому рейтингу

держав, які дають головний потік туристів до Туреччини, займає друге місце, поступаючись лише Німеччині. Слід, однак, відзначити, що в 2012 р., в порівнянні з попередніми роками, намітилася тенденція до відносного скорочення приросту показників туристичних прибуттів з Росії – 3 500 000. Серед причин цих процесів виділяються наслідки світової економічної кризи, зростання цін, наслідки «арабської весни», яка вплинула на туризм у Туреччині як у позитивному, так і в негативному сенсі, ситуація навколо Сирії. Але, незважаючи на ці тенденції, в 2013 р. Туреччина розраховує прийняти більше 4 млн. російських туристів. Ще однією важливою сферою співпраці між двома державами виступає торгівля. Туреччина для Росії – великий ринок збуту сировини, особливо енергоносіїв: нафти і нафтопродуктів, природного газу, кам'яного вугілля. Туреччина – це другий за обсягами зарубіжний споживач «Газпрому». Частка несировинного російського експорту до Туреччини досить мала і становить 2,3% за даними на 2010 р. У російському експорті домінують енергоносії (76%), метали та вироби з них (14,3%) [23].

Росія для Туреччини у сфері торгівлі – єдина країна, яка визначена в якості цільового ринку збуту для всіх груп турецьких товарів. Особливо значних обсягів досягла торгівля продуктами сільського господарства, товарами легкої та текстильної промисловості. Турецький експорт в 2010 р. був представлений такими показниками: продовольство (34,1%); машини, обладнання та транспортні засоби (майже 22%), споживчі товари (17%) [23]. Таким чином, Росія виступає для Туреччини емним ринком, на якому турецькі товари мають оптимальне поєднання ціни та якості.

Наступною сферою співробітництва двох держав виступає взаємне інвестування різних проектів. Турецькі інвестиції розподілилися в основному по таких галузях, як будівництво бізнес- і торгових центрів, харчова промисловість, телекомунікації, виробництво кераміки, скла і товарів з них, електроніка і побутова техніка, будівельні матеріали, меблева, текстильна (включаючи виробництво готового одягу), шкіряна і взуттєва галузі, банківська сфера. Прикладами ефективності турецьких інвестицій в Росії стала діяльність будівельної фірми «ЕНКА» – найбільшої турецької будівельної компанії, а також першої іноземної фірми, яка вклала інвестиції в ринок російської нерухомості, що досягли показника більш ніж 700 млн. дол. Потім на основі спільних інвестицій «ЕНКА» та «Коч Холдинг» утворилася компанія «РАМЕНКА», якій належать супермаркети «Рамстор», перший з яких з'явився в Москві в 1997 р. Надалі їх кількість досягла 55 – у Волгограді, Казані, Нижньому Новгороді, Ростові, Санкт-Петербурзі, Самарі і в інших містах. Загальна сума інвестицій компанії «РАМЕНКА» складає понад 600 млн. дол. Компанія «ЕФЕС» побудувала в 1996 р. завод по розливу «Кока-Коли», в 1999 р. – завод з виробництва пива. Розширення масштабів діяльності компанії продовжувалося і в

2000-і роки, і призвело до контролю над 8% ринку виробництва пива, а загальна сума інвестицій склала 660 млн. дол. Турецька компанія «ШШЕДЖАМ», відома в Росії під назвою «Русджам», вклала в російську економіку 170 млн. дол. і забезпечує 20% ринку виробів зі скла. У виробництві телевізорів, побутової техніки і пластикових вікон на російському ринку активно діють група компаній «ЗОРЛУ», компанії «АРЧЕЛІК» і «АДОПЕН». У Росії в різний час були створені відділення найбільших державних і приватних банків Туреччини – «Фінансбанк», «Япикреді банк», «Гарант банк», «Зіраатбанк» і «Денізбанк». Всього ж в Росії налічується близько 500 підприємств з турецьким капіталом. За даними торгпредства Туреччини, з урахуванням інвестицій в роздрібні магазини, складські приміщення та офіси, загальна сума турецьких приватних прямих інвестицій в Росії становить 3,5 млрд. дол. [24]. Масштаби інвестиційної діяльності російських підприємств у Туреччині значно менше і представлені, в основному в великих енергетичних та інших сировинних проектах: з російським капіталом працюють близько 125 фірм, а сума інвестицій наближається до 4 млрд. дол., за даними на 2011 р. У даний час флагманом російсько-турецького інвестиційного процесу є спорудження консорціумом російських компаній першої турецької АЕС «Аккую», вартість якої, за попередніми оцінками, складе 20 млрд. дол. Досягнення російсько-турецьких домовленостей по АЕС «Аккую», стимулювало і переговори щодо будівництва другої АЕС - у районі Сінопа [17].

Особливою сферою російсько-турецької співпраці – стрижнем взаємодії – стало енергетичне співробітництво. В даний час газ з Росії до Туреччини транспортується по Трансбалканському газопроводу («Західному коридору»), який проходить по території України, Молдови, Румунії і Болгарії, і газопроводу «Блакитний потік», який проходить по акваторії Чорного моря. У 1997 р. між країнами було укладено «Угоду про постачання російського природного газу через акваторію Чорного моря», що ознаменувало початок реалізації проекту «Блакитний потік». В обмін Туреччина пішла на поступки в питанні про безперешкодне вивезення каспійської нафти з Новоросійська через Чорноморські протоки в Середземне море. Комерційні поставки російського газу по «Блакитному потоку» до Туреччини почалися в 2003 р., а офіційне відкриття відбулося в 2005 р. Всього, за даними на 2011 р., Туреччина закупила 26 млрд. м³ газу.

Важливою подією в двосторонньому енергетичному співробітництві стало рішення уряду Туреччини від 28 грудня 2011 р. про надання дозволу на будівництво газопроводу «Південний потік» у винятковій економічній зоні Туреччини в Чорному морі. Газопровід, який зв'яже Росію з країнами Південної Європи, будівництво якого почалося 7 грудня 2012 р., планується пустити в експлуатацію в 2015 р. Тоді ж були врегульовані питання продовження контракту на постачання російського газу до

Туреччини по Трансбалканському газопроводу: підписані додаткові протоколи до угод на поставку газу з Росії до Туреччини від 15 грудня 1997 р. та 18 лютого 1998 р. до 2021 та 2025 рр. відповідно. Дослідники підкреслюють, що «Москва грає помітну роль майже у всіх енергетичних планах і геополітичних розрахунках Анкари. У міру того, як енергетика займає все більш важливе місце в регіональній політиці обох країн, особливо в тому, що стосується їхніх відносин з Європою, зростає стратегічна важливість російсько-турецького зближення. Енергетична основа російсько-турецьких відносин сприяє налагодженню політичного співробітництва в усьому регіоні» [25].

Дослідники відзначають, що економічні успіхи Туреччини привернули до себе увагу російської сторони і в якості «джерела досвіду, зокрема, в плані створення організованих промислових зон і промислових кластерів. Обсяг взаємних контактів і співробітництва з цих питань як на федеральному, так і на регіональному рівнях постійно зростає» [26]. В даний час перспективними напрямками співробітництва, зокрема, розглядаються: можливість використання річок, що впадають у Чорне море, для ведення торгівлі за допомогою транскордонних морських перевезень; подальший розвиток комунікацій; реалізація конкретних проектів створення залізничного транспортного паромного сполучення Самсун - Кавказ, що створить важливу ділянку проекту циркум-чорноморської транспортної магістралі між Росією і Туреччиною в обхід Грузії; будівництво митних російсько-турецьких логістичних центрів на території Краснодарського краю і Ростовської області, оскільки в разі нормального функціонування Митного союзу Росії, Білорусі і Казахстану у Туреччині з'являється можливість доставляти вантажі більш ефективно і швидко, у тому числі в Східну Європу та Центральну Азію.

Сфери співробітництва Росії та Туреччини не обмежуються взаємодією в різних секторах економіки. В останні роки активно розвиваються контакти в галузі культури, освіти і науки. Багатопланове російсько-турецьке співробітництво дає підстави стверджувати, що «таке успішне економічне співробітництво неминуче створює міцну основу для політичного зближення і поступального зростання взаємної довіри у відносинах. Реалізована урядом Ердогана диверсифікація зовнішньої політики сприяє налагодженню ще більш тісних зв'язків з Росією і їх плідного розвитку» [25].

Таким чином, розвиток економічного співробітництва став основою для активізації взаємодії в політичній сфері, яка посилювалася виникненням нових загроз у міжнародних відносинах. В даний час Росія і Туреччина мають багато спільного в розумінні найважливіших тенденцій міжнародного розвитку, власного позиціонування у глобалізованому світі, бачення загроз регіональній безпеці. І Росія, і Туреччина розраховують на створення в середньостроковій перспективі умов для їх закріплення в числі держав-лідерів у світовій економіці.

Найважливішими національними інтересами

держав є їхнє перетворення в «центри сили» в умовах багатопольярного світу. Керівництво обох країн орієнтоване на багатовекторність, різноплановість і гнучкість зовнішньої політики. І Росія, і Туреччина почали займати більш незалежну позицію відносно курсу США і ЄС, і розвиток співробітництва між ними в політичній сфері був зумовлений необхідністю зміцнення позицій кожної з держав перед «викликами» з боку країн євроатлантичного співтовариства.

У результаті в листопаді 2001 р. був підписаний «План дій з розвитку співпраці між Російською Федерацією і Турецькою Республікою в Євразії». Практично ідентичні позиції Росії і Туреччини щодо механізму гарантування безпеки в Чорноморському регіоні. Політичний аспект співпраці двох країн у Причорномор'ї в рамках міжнародної військово-політичної групи «Блексіфор» продемонстрував, що Росія і Туреччина, будучи найважливішими гравцями на євразійському просторі, можуть багато чого зробити в плані зміцнення стабільності. Одночасно з 2006 р. російські ВМС беруть участь в організованих Туреччиною навчаннях «Чорноморська гармонія». «Не виключено, – відзначають дослідники, – що в рамках даного проекту ВМС двох країн можуть бути залучені для охорони газопроводу «Блакитний потік» від можливих диверсій з боку терористів» [26].

Важливим полем політичної співпраці двох держав виступають регіональні проблеми і, в першу чергу, Південний Кавказ. У підсумку, підкреслює турецький дослідник Ф. Озбай: «Підходи Анкари та Москви до міжнародних проблем в більшості випадків збігаються або схожі... При цьому в питаннях Кіпру, Косово, Нагірного Карабаху та терористичної

організації ПКК (Курдської робочої партії) їх думки розходяться» [27]. Ці розбіжності стали посилюватися у зв'язку з різними підходами Росії і Туреччини до подій в Лівії, і ще більше – в Сирії, де Туреччина стала найрадикальнішим із зовнішніх гравців антиасадовської коаліції.

В експертних і політичних колах зараз поширюється думка про те, що «Росія і Туреччина досягли об'єктивного максимуму в розвитку своїх відносин, за якими відсутній потенціал їх якісного зростання. Фіксація такого максимуму піднімає питання подальшої спрямованості відносин Росії і Туреччини, від яких залежать змістовність і вектор багатьох регіональних процесів, зокрема на Південному Кавказі і в Чорноморському регіоні» [28]. Але, підкреслює турецький дослідник Е. Ершен: «...Швидке відновлення відносин в економічній та енергетичній сферах поряд з розвитком спільного розуміння в питаннях регіональної безпеки в Євразії буде в значній мірі, ймовірно, допомагати Туреччині та Росії просувати їх багатоаспектне партнерство в найближчому майбутньому» [3].

Висновки. Таким чином, у відносинах між Росією та Туреччиною, співробітництво яких відбувається в багатьох сферах і має важливе економічне значення, настає новий етап, важливою складовою якого буде визначення відповіді на питання про те, чи можуть економічні вигоди запанувати над геополітичними протиріччями? Мейнстрімом в оцінках перспективи російсько-турецьких відносин на сьогоднішній день виступає думка про те, що між державами зміцнюється співпраця у сфері економіки, і в той же час нарастають політичні протиріччя, але економіка, будучи ядром будь-яких міждержавних відносин, дозволить згладити політичні протиріччя.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Today's Zaman. – 2011, May 16.
2. Озбай Ф. Третий период турецко-российских отношений [Электронный ресурс] / Ф. Озбай – Режим доступа: http://www.bilgesam.org/ru/index.php?option=com_content&view=article&id=297:tretiy-period-turetsko-rossiyskikh-otnosjeniy&catid=104:analizler-rusya&Itemid=210
3. Erşen E. Turkey and Russia: An emerging 'strategic axis' in Eurasia? [Electronic resource] / Erşen E. – Mode of access: http://marmara.academia.edu/EmreErşen/Papers/1097152/Turkey_and_Russia_An_Emerging_Strategic_Axis_in_Eurasia
4. Kim Y. Russo-Turkish Divergence: the Security Dimension [Electronic resource] / Kim Y., Blank S. – Mode of access: <http://www.thecuttingedge.com/index.php?article=73149&pageid=13&pagename=Analysis>
5. Самсонов А. Перспективы российско-турецких отношений [Электронный ресурс] / А. Самсонов. – Режим доступа: <http://prpk.info/articles/analitica/perspektivy-rosiisko-tureckih-otnoshenii.html>
6. Дегоев В.В. Большая игра на Кавказе: история и современность. Статьи, очерки, эссе / В.В. Дегоев. – М.: SPSL «Русская панорама», 2001. – 448 с.
7. Зиганшин М.К. Эволюция российско-турецких отношений: от двустороннего сотрудничества к многоплановому партнерству: дис. ... канд. полит. наук: 23.00.04 / Государственное образовательное учреждение высшего профессионального образования Кыргызско-Российский славянский университет. – Бишкек, 2008. – 213 с.
8. Колобов О.А. Современные турецко-российские отношения: Монография / О.А. Колобов, А.А. Корнилов, Ф. Озбай. – Нижний Новгород; Стамбул: ИСИ ННГУ, 2004. – 323 с.
9. Коптевский В.Н. Россия – Турция: этапы торгово-экономического сотрудничества / В.Н. Коптевский. – М.: Ин-т востоковедения РАН, 2003. – 431 с.
10. Kobrinskaya I. The Black Sea region in Russia's current foreign policy paradigm [Electronic resource] / I.Kobrinskaya // PONARS Eurasia Policy Memo No. 41. – Mode of access: http://www.gwu.edu/~ieresgwu/assets/docs/pepm_041.pdf
11. Kiniklioglu S. The Anatomy of Turkish-Russian Relations [Electronic resource] / S. Kiniklioglu. – Mode of access: http://www.brookings.edu/comm/events/20060523sabanci_3a.pdf
12. Larraby S. Turkish foreign policy in an Age of Uncertainty / S. Larraby, I. Lesser. – Santa-Monica (Ca): RAND, 2003. – 239 p.
13. Yanic L. Allies or Partners? An Appraisal of Turkey's Ties to Russia / L. Yanic // East European Quarterly. – 2007. – Vol. 41, № 3. – P. 349-370.
14. Волович О.О. Туреччина у сучасному світі: пошук нової ідентичності: збірник статей та аналітичних матеріалів / О.О. Волович, М.О. Воронюк, Є.В. Габер. – О.: Фенікс, 2011. – 408 с.
15. Гринецкий С.Р. Геополитическое казино Причерноморья / С.Р. Гринецкий, С.С. Жильцов, И.С. Зонн. – М.: Восток-Запад, 2009. – 351 с.
16. Ирхин А.А. Геополитические циклы Евразии и национальные интересы Украины / А.А. Ирхин. – Севастополь: Рибаст, 2011. – 294 с.
17. Стародубцев И. Состояние и перспективы российско-турецких отношений [Электронный ресурс] / И.Стародубцев. – Режим доступа: <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1322895600>
18. Ларионов Р. Айсберг российско-турецких отношений [Электронный ресурс] / Р. Ларионов. – Режим доступа: http://rus.ruvr.ru/_print/82136789.html
19. История взаимоотношений России и Турции [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.turkey-lands.ru/content.php?id=411>
20. Турецко-Российские отношения достигли пика [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.turksam.org/ru/a173.html>
21. Статистика туристов в Турции [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.idemnavostok.net/novosti/340/>
22. Терехов А. России и Турции парад суверенитетов не грозит. При президенте Медведеве отношения Москвы и Анкары продолжают укрепляться [Электронный ресурс] / А. Терехов. – Режим доступа: <http://www.ng.ru/printed/207848>
23. Межгосударственные отношения между Россией и Турцией. Справка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ria.ru/spravka/20100507/231684035.html>
24. Торгпредство Турции [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.dtmos.ru
25. Кудряшова Ю. О некоторых актуальных аспектах российско-турецких отношений [Электронный ресурс] / Ю.Кудряшова. – Режим доступа: http://analitiya.narod.ru/zc_4_074.htm
26. Васильев А. Черноморский регион во внешнеполитических концепциях Турции: Россия и Турция на Черном море (ЧМ) [Электронный ресурс] / А.Васильев. – Режим доступа: http://carnegieendowment.org/files/turkey_black_sea_report_rus.pdf
27. Озбай Ф. Турецко-российские отношения в период нахождения у власти Партии справедливости и развития [Электронный ресурс] / Ф. Озбай. – Режим доступа: http://www.bilgesam.org/ru/index.php?option=com_content&view=article&id=290:2011-06-06-09-16-37&catid=104:analizler-rusya&Itemid=210
28. Агаджанян М. Текущий этап российско-турецких отношений [Электронный ресурс] / М. Агаджанян. – Режим доступа: <http://www.ru.journal-neo.com/print/117251>

Стаття надійшла до редакції 03.05.2013